

Research Article

International Journal of Kurdish Studies

10 (1), pp. 144-171

<http://www.ijoks.com>

Çermik Yurtluk ve Ocaklık Sancağı: Çermik Hanedanı ve Tanzimat Sonrasındaki Durumu¹

Davut ÖZ²

Received: Jan 21, 2024

Reviewed: Feb 7, 2024

Accepted: Feb 16, 2024

Öz

Osmanlı Devleti'nden önce Kürdistan bölgesi kentleri Kürd aşiret ve hanedanları tarafından yönetilmekteydi. Osmanlılar tarafından Diyarbakır ve çevresi Safeviler'in elinden alınınca bu bölge yeni bir idari yapılanmaya kavuştu. Bu idari yapılanmada Çermik sancağı yurtluk ve ocaklık olarak fetihle yararlılık gösteren bir Kürd hanedana verilmiş ve kısmen serbestiyet içerisinde yönetilmiştir. Bu çalışmada ilk olarak Çermik hanedanının kökenleri, arşiv kayıtlarında bulunan hanedan üyelerinin isimleri ve görev süreleri, Çermik beylerinin Osmanlı Devleti ve halk ile ilişkileri incelenmiştir. Daha sonra Tanzimat ile Osmanlı Devleti'nin geçirdiği değişimlerin Çermik'e yansımaları sonucunda yurtluk ve ocaklık yönetiminin son bulması incelenmiştir. Son kısımda ise hanedan üyelerine daha önce ellerinde bulunan topraklara karşılık olarak maaş bağlanması, bu maaşların Türkiye Cumhuriyeti zamanında bazı kanunlarla düzenlenmesi ve nihayetinde sona erdirilmesi konusu ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kürd tarihi, Çermik, yurtluk ve ocaklık, Ekrad sancağı

Recommended citation:

Öz, D. (2024). Çermik Yurtluk ve Ocaklık Sancağı: Çermik Hanedanı ve Tanzimat Sonrasındaki Durumu. *International Journal of Kurdish Studies* 10 (1), 144-171, DOI: <https://doi.org/10.21600/ijoks.1423399>

¹ Bu araştırma makalesi yazarın 2023 yılında, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Çermik Kazası (Siyasi, İdari, Sosyal ve İktisadi Hayat)" adıyla Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda doktora tezi olarak takdim edilmiş çalışmanın Çermik Beyleri başlıklı konusunun ilave başlık, belge ve kaynaklarla yeniden ele alınarak türetilmiş halidir.

² Corresponding Author, Ph.D., Kayapınar District National Education Branch Director, Diyarbakır, Türkiye. E-mail: zdavut@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-9354-0836>

Çermik Yurtluk and Ocaklık Sanjak: Çermik Dynasty and Its Situation After Tanzimat**Abstract**

Before the Ottoman Empire, the cities of the Kurdistan Region were ruled by Kurdish tribes and dynasties. When Diyarbakır and its surroundings were taken from the Safavids by the Ottomans, this region gained a new administrative structure. In this administrative structure, the sanjak of Çermik was given to a Kurdish dynasty that was useful in the conquest as yurtluk and ocaklık and was administered with partial freedom. This study, firstly examines, the origins of the Çermik dynasty, the names and terms of office of the dynasty members in the archive records, and the relations of the Çermik lords with the Ottoman State and the people. Then, it examines the end of the yurtluk and ocaklık administration as a result of the reflections on Çermik of the changes that the Ottoman Empire went through with the Tanzimat. The last part is a discussion on the issue of paying salaries to the members of the dynasty in return for the lands they previously held, regulating these salaries with some laws during the Republic of Turkey and eventually ending them.

Keywords: Kurdish history, Çermik, yurtluk and ocaklık, sanjak of Ekrad

Giriş

Kürdistan bölgesi İran ve Osmanlı toprakları arasında bir serhat bölgesi durumundaydı. Osmanlı Devleti çoğu zaman İran Safevi Devleti ile çatışma halinde idi. Bu iki devletin sınır anlaşmazlıkları ve bölgeyi ele geçirme çabalarında Kürdlerin vereceği desteğin son derece kritik sonuçları olmaktadır. Bu amaçla gerek Osmanlılar gerekse Safeviler yerel Kürd hanedan ve aşiretlerini kendi saflarına çekme gayreti içerisindeydi. Bu durumdan yararlanan Kürd hanedan ve aşiretleri de bölgedeki nüfuzlarını arttırma çabasında idiler. Osmanlı Safevi güç mücadelesinde bölgenin ileri gelenlerinden biri olan İdris-i Bitlisî sayesinde Kürd beylerinin büyük bir çoğunluğu Osmanlı tarafında yer almış ve bölgenin Osmanlı topraklarına katılmasında yararlılık göstermişlerdir. Bu nedenle Yavuz Sultan Selim Han bölgenin sadece fiziki yapısını değil, aynı zamanda sosyal ve siyasi durumunu da gözleterek yeni bir idari yapılanma meydana getirmiştir (Toraman, 2021: 39).

Osmanlı Devleti, Diyarbakır ve civarını 4 Kasım 1515 tarihinde ele geçirdikten sonra yeni bir idari taksimat yaparak Diyarbakır Beylerbeyliği'ni oluşturmuştur. Yapılan bu idari taksimat ile Diyarbakır Beylerbeyliği, idari bakımdan Van, Erzurum, Sivas, Rakka ve Musul eyaletlerinin

arasında geniş bir eyalet halinde teşekkül ettirilmiştir. Bu yeni yapılanmada Diyarbekir eyaletinin Paşa Sancağı olan şehir merkezi ise Amid olmuştur³ (Kılıç, 1997: 62).

İdari yapılanmada yer alan sancaklar, genel olarak bölgenin aşiret ve güç dengesi ile demografik yapısı göz önüne alınarak düzenlenmiştir. Bunlardan biri olan yurtluk ve ocaklık sancakları yerel Kürd beylerinin öteden beri ellerinde olan yerlerdir. Fetihte gösterdikleri yararlılıklardan dolayı bu yerler bir emirname ile tekrar kendi uhdelere verilmiştir. Bu yerlerde tahrir yapılmış⁴ ve merkezden kadı atanmıştır. Sefer zamanında orduya asker verme gibi yükümlülükleri de olan bu sancaklar; Tercil, Sağman, Kulp, Mihrani, Atak, Pertek ve Çemişgezek, Mazgird, Çapakçur ve Çermik'tir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 2001: 23).

Diğer bir sancak türü ise hükümet sancaklarıdır. Bu tür sancaklarda tahrir yapılmamıştır. Padişah beratı ile bir aileye verilen, topraklarında tahrir yapılmayan, kendi iç yönetiminde serbest hareket eden (Taş, 2004: 456-457), yarı bağımsız diyebileceğimiz hükümet sancakları; Hazzo, Cizre, Eğil, Palu ve Genç'tir (Yılmazçelik, 1995: 125). Bunların dışında kalan sancaklar ise klasik Osmanlı sancakları gibidir. Bunlar da Ergani, Siverek, Harput, Arapgir, Ruha, Kiğı, Hısnıkeyfa gibi sancaklardır (Yılmazçelik: 123-124). Bazı kaynaklarda Kanuni Sultan Süleyman devrinin sonuna kadar Kürd beylerinin idaresi altındaki yurtluk ve ocaklık yerlerine *eyalet* denilmiş, daha sonra bu yerlere *Ekrad sancakları* adı verilmiştir (Gümüş, 2021: 9).

Ocaklık statüsü özellikle Diyarbekir, Van ve Çıldır eyaletlerinde görülmekte ise de sadece buralara özgü bir yönetim tarzı değildir. Çıldır eyaletinde Pertegerek, Livâne, Şavşad, nısf-ı Livân; Trabzon eyaletinde Batum (Toraman, 2010: 56-57), Adana ve Bolu eyaletlerinin birçok sancağı ile Bosna'da Zaçesne sancağı, Gürcistan'daki meliklikler ocaklık statüsünde olan yerlerdendi (Kaya, 2016: 17-18).

Osmanlı Devleti'nin yurtluk ve ocaklık ile hükümet sancakları uygulamalarını tarih araştırmacıları farklı şekilde değerlendirmişlerdir. Bazı araştırmacılar, Osmanlı Devleti'nin yurtluk ve ocaklık ile hükümet tarzı sancaklara tevessül etmesinin sebebinin Kürdlerin

³ Diyarbakır'ın eski adı Amida'dır. İslami dönemde hem şehir hem de sancak merkezi olarak Âmid adı kullanılmıştır. Osmanlı döneminde şehir merkezine bazen Kara Amid de denilmiştir. Bk. Nejat Göyünç, "Diyarbakır", TDV İslam Ansiklopedisi, 9. Cilt, İstanbul, 1994, s. 464.

⁴ Diyarbekir'in ilk tahriri 1518 yılında yapılmıştır. Amid, Mardin, Sincar, Beriyyecik, Ruha, Siverek, Çermik, Ergani, Harput, Arapgir, Kiğı ve Çemişgezek tahrir yapılan livalardır (Göyünç, 1991: 30-35).

yaşadıkları bölgelerdeki ulaşılması güç olan yerlerin yönetim açısından serbest bırakılması olduğunu ileri sürmektedirler (Kaya, 2016: 17-18). Diğer bazı araştırmacılar ise yurtluk ve ocaklık yönetim tarzının Osmanlı devletinin bir zaafı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bir kısım araştırmacılar ise bu yönetimlerin günümüzdeki özerk yönetimlere benzediğini iddia etmektedirler. (Yurtluk ve ocaklık statüsünün Osmanlı'daki yeri ve tartışmalar hakkında daha fazla bilgi için bk. Kılıç, 2001: 17-18).⁵

Her şeyden önce Osmanlıların fetih anlayışı ile yönetilen bir devlet olduğunu gözden kaçırmamalıyız. Yine Osmanoğulları hanedanlığı birçok din, mezhep ve ırktan meydana gelen geniş topraklarını yönetirken hiçbir şekilde komplekse düşmeden ve önyargı sahibi olmadan en iyi yönetim tarzını uygulama gayretinde olmuşlardır. Bu nedenle kendine özgü şartları her bir bölge için ayrı ayrı değerlendirmiş ve bir insicam içerisinde devletin yönetilmesi için çaba harcamışlardır.

Bu çalışma, Genel Osmanlı tarihi içerisinde üç asır kadar uygulanmış olan yurtluk ve ocaklık statüsünün yerel Kürd beylerinin bir dönem güç kazanmalarına nasıl bir katkısının olduğu ve Osmanlı yönetim tarzı içerisinde nasıl uygulandığı, geçirmiş olduğu evreler ve sona erdirilirken karşılaşılan güçlüklerin daha detaylı bir yaklaşım ile ortaya konulması amacıyla yapılmıştır. Yurtluk-ocaklık statüsünün Çermik kazası özelinde yukarıda bahsedilen çerçeveye nasıl yerleştiğinin daha iyi anlaşılabilmesi yerel tarih açısından önemli gördüğümüz bir husustur.

Osmanlı Devleti'nin yurtluk ve ocaklık ile hükümet sancakları hakkında kaynakçamızda da yer aldığı üzere önemli çalışmalar yapmış olan tarihçilerimiz bulunmaktadır. Trabzon, Bayezid, Palu, Eğil, Cizre, Muş, Bitlis ve Mihrani gibi sancaklar ile ilgili çalışmalar da vardır.⁶ Ancak bu konudaki yerel tarih çalışmaları henüz yeterli bir seviyeye ulaşmamıştır. Bu çalışmalara bir katkı sağlamak amacıyla yapmış olduğumuz araştırma ile Çermik sancağının Kürd beyleri eliyle yönetildiği dönem ele alınarak Tanzimat'ın getirmiş olduğu merkezileşme sonucu yurtluk ve

⁵ Ne yazık ki bu makalenin ilgili sayısı Dergipark arşivinde bulunamamaktadır. Bk. <https://dergipark.org.tr/en/pub/firatsbed/archive>. 12.01.2023.

⁶ Erdal Çiftçi, Veysel Gürhan ve Rezan Ekinci tarafından hazırlanan ve Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarafından 2022 yılında yayınlanan "Osmanlı Devleti'nde Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancakları" adlı derleme çalışma da kayda değer bir eserdir.

ocaklık yönetim tarzının sona erdirilmesi ve Çermik hanedan üyelerine maaş bağlanması mücadelesi, hanedanlığın iktisadi ve siyasi olarak geçirdiği dönüşüm incelenmiştir. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti döneminde uygulanmasına son verilen bazı kanunlar vesilesiyle yurtluk ve ocaklık maaşları meselesinin tamamen sonlandırılması konusuna da değinilmiştir.

Çermik Beylerinin Kökenleri

Şeref Han tarafından 1597 senesinde kaleme alınan “Şerefname” adlı eserde Çermik Beylerinin silsilesi hakkında bilgi verilmektedir. Şeref Han’a göre; Palu, Çermik, Eğil ve civarının yerelde yönetimi XI. yüzyılda Pir Bedir b. Pir Musa’dan beri Mirdasi beylerinde olmuştur. Selçuklular tarafından Eğil Kalesi ele geçirilince Pir Bedir Meyafarıkın’e kaçmış ve bir süre burada gizlenmiştir. Selçuklu Sultanı Alparslan’ın Emir Artuk’u Meyafarıkın Kalesini zapt etmekle görevlendirmesi üzerine Emir Artuk burayı muhasara altına almış, meydana gelen çatışmalarda Meyafarıkın hükümdarı Emir Hüsameddin’in öldürülmesi üzerine kale savunması düşmüştür. Kaleye giren savaşçılar çok sayıda kişinin yanında Pir Bedir’i de öldürmüşlerdir (Şeref Han, 2009: 139-140).

Emir Artuk zamanında Hasankeyf Emiri Hüsameddin’e sığınan Pir Bedir ve oğullarının katledilmesinden sadece gebe olan karısı kurtulmuştur. Bu kadının bir erkek çocuk doğurması üzerine Pir Bedir’in müritlerinin sevinç içerisinde “*Bulduk*” demişlerdir. Bu erkek çocuk büyüdüğüde babasının yerini almıştır. Palu, Çermik, Eğil beyleri Emir Bulduk’un soyundandır. Atalarından Pir Mansur b. Seyyid Hüseyin A’rac aslen Mirdasilerden olup zamanında Hakkari’den Eğil’e bağlı olan Piran’a⁷ gelmiş ve burada vefat etmiştir. Kabri bugün dahi ziyaret edilmektedir (Bulduk, 2004: 41).

Emir Bulduk vefat edince yerine büyük oğlu İbrahim geçmiştir. Emir İbrahim, zamanında hükmedilen yerlerin genişliğinden dolayı oğlu Muhammed’i Eğil’e, Emir Hüseyin’i (diğer oğlu veya yeğeni) Çermik ve Berdeniç Kalesi’ne hükmetmek üzere göndermiş, Emir Muhammed de kendi zamanında Bağın Kalesi’ni oğlu Timurtaş’a vermiştir (Şeref Han, 2009: 143).

Emir Hüseyin’den sonra yerine oğlu Emir Seyfeddin geçmiştir. İyi bir idare yürüttükten sonra vefat edince yerine geçen oğlu Şah Yusuf, büyük bir yetenek ve liyakat ile yönetim görevini yürütmüş, o da vefat edince yerine oğlu Welat Bey geçmiştir. O da iyi bir yönetim sergiledikten

⁷ Günümüzde Diyarbakır’ın Dicle ilçesidir.

sonra vefat edince aşiret ve kabilelerin başına oğlu Şah Ali Bey geçmiştir. Ondan sonra sırasıyla İsfendiyar Bey, Bayındır Bey ve ardından Muhammed Bey yönetimi ele almışlardır. Şeref Han'a göre Muhammed Bey zamanında Kızılbaşlar bölgeden çıkarılmıştır. Sultan Selim Han, Çermik'in tekrar bu ailenin elinde kalması ve yurtluk-ocaklık olarak idare edilmesi için bir emirname vermiştir. Kanuni Sultan Süleyman Han zamanında da bu emirname yenilenmiştir. O zamandan beri Çermik bu ailenin yönetim ve idaresinde bulunmaktadır. Fakat Hristiyanların haracı Diyarbakir'deki mal divanına aittir ve her yıl Amid hazinesine teslim edilmektedir (Şeref Han, 2009: 147-148).

Osmanlı İdaresi Altında Çermik Sancak Beyleri

1518 tarihli 64 numaralı tapu tahrir defterine göre Çermik sancakbeyi Şah Ali Bey'dir (Göyünç, 2011: 32). İdris-i Bitlisî Safevi komutanı Karahan'ın öldürüldüğü muharebede Bıyıklı Mehmed Paşa'nın yanında sol cenahta Kürd emirlerinin kendisiyle birlikte saf tuttuğunu ve sağ tarafında Şah Ali Bey'in yer aldığını kaydetmiştir. (Beysanoğlu, 1990: 503). Çermik'in Osmanlı idaresinden önceki dönemleri hakkında en iyi bilgi kaynağımız Şerefname olmakla birlikte bu kaynakta tespit edebildiğimiz kadarıyla bazı hatalar mevcuttur. Bu kaynakta Yavuz Sultan Selim zamanındaki Çermik beyinin Muhammed Bey olduğundan bahsedilmekte ve yazarın yaşadığı 1597 senesinde halen burayı yönettiği ifade edilmektedir. Muhtemelen müellif burada kişileri tarihi yerlerine tam olarak yerleştirememiştir. Çünkü Muhammed Bey'in hâlâ yönetimde olması zaman açısından mümkün değildir. Çünkü 1516 yılı ile 1597 yılı arasında seksen bir yıllık bir zaman dilimi vardır. Ayrıca 2 Temmuz 1579 tarihli mühimme defteri kaydına göre Çermik Beyi Mehmed Bey'dir (BOA, A.DVNSMHHM.d, 37/3263). Bu bilgi Şerefname'deki "Yönetim ve hükümet hâlâ Muhammed Bey'in elindedir" (BOA, A.DVNSMHHM.d, 37/3263) ifadesiyle örtüşmektedir. Şeref Han'ın ilk Çermik beyi olarak Muhammed Bey'i ifade etmiş olması doğru değildir. Ancak onun zamanındaki Çermik beyinin Muhammed Bey olduğu bilgisi ise doğrudur.

Çermik hâkimi olarak 31 Mart 1582 tarihinde tayin edilen Mustafa Bey kısa bir süre beylik yapmıştır (Şeref Han, 2009: 148). Mustafa Bey'den sonra 22 Eylül 1585 tarihinde Çermik Beyi olarak Mehmed Bey tekrar atanmıştır (BOA, A.DVNSMHHM.d, 47/227). Çermik Sancakbeyliği 21 Ağustos 1686'da Hasan Bey'e (BOA, A.DVNSMHHM.d, 56/194), 17 Eylül 1702 tarihinde

Abdulgani Bey'e (BOA, AE.SMMD.IV, 97/11411), 21 Nisan 1719 tarihinde de Mehmed Bey'e tevcih edilmiştir (Kılıç, 1997: 162). Ocaklık olarak Çermik Sancağı'na mutasarrıf olan el-Hac Mustafa Bey'in eskiden olduğu gibi en büyük evlat olarak livaya tekrar mutasarrıf olmasının uygun bulunduğu 14 Ağustos 1720 tarihli bir belgede yer almaktadır (BOA, AE.SMMD.IV, 97/11411). Bu bilgiye göre 1720 senesi ve sonrasında el-Hac Mustafa Bey sancakbeyi olmuştur (BOA, C.DH. 214/10672).

Çermik sancağının yönetimi her zaman vefat eden beyin oğluna verilmemiştir. Çermik hâkimi iken vefat eden Osman Bey'in yerine emirliğin amcazadesi Mehmed Bey'e tevcih edilmesi 26 Ocak 1736 tarihinde Dersaadet'e arz edilmiştir (BOA, C.DH. 249/12407).⁸ Bu atama Osman Bey'in erkek evladının olmaması veya var ise küçük yaşta olmasından kaynaklanmış olabilir.

Diyarbakır valisi Vezir Muhammed Paşa'nın arzıyla 9 Mayıs 1737 tarihinde Çermik Sancağı Mahmud Bey'e tevcih edilmiştir. Ocak beyzadelerinden olan Mahmud Bey'in görev süresi 26 Ekim 1737 tarihi itibarıyla uzatılmıştır (Kılıç, 1997: 163).

22 Mart 1738 tarihinde Diyarbakır valisi Vezir Ali Paşa'nın arzıyla Muhammed Bey tekrar Çermik'in yönetimine getirilmiştir. Diyarbakır valisi Mehmed Paşa'nın arzıyla 17 Mart 1739 tarihinde Mahmud Bey ikinci kez Çermik Sancağı yönetimine getirilmiştir. Vezir Ali Paşa'nın arzıyla 12 Temmuz 1739 tarihinde Muhammed Bey üçüncü kez yönetime geçmiştir. 6 Eylül 1739 tarihinde Muhammed Bey'in görevinin yine uzatıldığını görüyoruz (Kılıç: 163).

Çermik Sancakbeyliği 1744-1749 tarihlerinde Mahmud Bey'dedir (Diyarbakır Ahkam Defterleri, 2016, Cilt 1: 316 ve 403). 9 Temmuz 1751 ile 17 Eylül 1751 tarihleri arasında Ömer Bey, bu tarihten sonra da Abidin Bey yönetiminde söz sahibi olmuştur. Abidin Bey'in 1753 yılı ocak ayına kadar da yönetimde olduğu bir belgeden anlaşılmaktadır (Diyarbakır Ahkam Defterleri: 618). 28 Aralık 1752 tarihli bir buyruldu ise; Ergani Maden emini Mustafa Ağa'nın istidası üzerine madenin hizmetinde bulunan Çermik Sancağı'nın halen mutasarrıfı olan Mahmud Bey'in işini yapan istikamet sahibi ve halkını seven, aynı zamanda madenci ve çalışanların da hakkını muhafaza eden bir kişi olduğundan görevinin devam etmesi kabul edilmiştir (BOA, AE.SOSM.III, 15/969). Mahmud Bey'in yerine 24 Eylül 1756 senesinde Mehmed Bey

⁸ Mehmed Bey'in sancak yönetimine geçiş tarihinin 5 Şubat 1736 olduğu hakkında bk. Orhan Kılıç, Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihati, s. 162.

geçirilmiştir (BOA, AE.SOSM.III, 15/969). Mehmed Bey, beyliğin yönetimini 3 yıl sonra yeniden Mahmud Bey'e devretmek zorunda kalmıştır (BOA, AE.SMST.III, 155/12247). Çermik Sancağı, 1758 tarihinde bu kez Abdullah Bey'e ocaklık yönüyle tevcih edilmiştir (BOA, ŞD. 245/32). Görüldüğü kadarıyla Çermik yönetiminde sık sık değişiklikler olmaktadır. Nitekim Abdullah Bey'in sancakbeyliği uzun sürmemiş, Mahmud Bey tekrar Çermik sancakbeyliğini elde etmiştir.

4 Ocak 1800 tarihinde Seyfullah Bey'in yönetimi elinde tuttuğu görülmektedir (BOA, TS.MA.e. 499/16). Seyfullah Bey, sadakati ve güçlü yönetimi nedeniyle birkaç yıl Ergani Madeni Vekilliği görevini de başarı ile yürütmüştür (Tızlak, 1997: 84). 26 Ocak 1836 senesinde vefat eden Hacı Ali Bey de Çermik yönetimini elinde bulundurmuştur (BOA, Hat. 641/31523D).

Çermik beylerinin çoğunun hüküm sürelerinin kısa olduğu görülmektedir. Şah Ali Bey, Hasan Bey, El-Hac Mustafa Bey, Seyfullah Bey ve Hacı Ali Bey'in görev süreleri nispeten uzun görünüyorsa da elimizdeki belgelerden bu süreler arasında başka beylerin görev yapmadığını tespit edememekteyiz. Hacı Ali Bey'in erkek kardeşi ve oğlu olmadığından Çermik Beyliği'nin onunla sonlandığını söyleyebiliriz. Yukarıda bahsi geçtiği üzere elimizdeki arşiv kayıtlarından tespit edebildiğimiz kadarıyla Çermik Sancakbeylerini aşağıya bir tablo halinde alıyoruz:

Tablo 1: Çermik Sancakbeyleri

Sancakbeyinin Adı	Görevlendirme Tarihi veya Görev Yılları
Şah Ali Bey	1518 sonrası
Bayındır Bey (Saito, 2018: 91)	1553-1568
Mehmed Bey (Saito: 91)	1569-1579
Mustafa Bey	31 Mart 1582
Mehmed Bey	22 Eylül 1585
Osman Bey (Saito: 91)	1636-1643
Zülfikar Bey (Saito: 91)	1661
Hasan Bey	21 Ağustos 1686
Abdulgani Bey	17 Eylül 1702
Mehmed Bey	21 Nisan 1719

El-Hac Mustafa Bey	14 Ağustos 1720
Osman Bey	5 Şubat 1736 öncesi
Mehmed Bey	5 Şubat 1736
Mahmud Bey	9 Mayıs 1737
Muhammed Bey	22 Mart 1738
Mahmud Bey	17 Mart 1739
Muhammed Bey	12 Temmuz 1739
Mahmud Bey	1744-1749
Ömer Bey	9 Temmuz 1751
Abidin Bey	17 Eylül 1751
Mahmud Bey	28 Aralık 1752-24 Eylül 1756
Mehmed Bey	24 Eylül 1756
Abdullah Bey	1758-1759
Mahmud Bey	1759-1761
Seyfullah Bey	4 Ocak 1800
Hacı Ali Bey	26 Ocak 1836 tarihinden önce

Hacı Ali Bey vefatından hemen önce Ergani Madeni vekilliği görevinde de bulunmuştur. Çermik hâkimi olan Hacı Ali Bey'e Ergani Madeni vekili olması dolayısıyla Maden işlerinde kullanılmak üzere yüz küsur bin kuruş verilmiş ve borcunu ödeyemeden vefat etmiştir. Terekesinde bir akçe bile nakdi çıkmadığından kendisinin asli mülkü olan emlak ve arazisinin 80.000 kuruşa kadar iltizamına talipli çıkmış ancak bu yerlerin hasılatının anlaşılması ve sonra verilecek İrade-i Seniye'ye göre gereği yapılmak üzere iltizama verilmemiştir. Bu nedenle emlak ve arazilerine o sene güvenilir birinin tayin edilerek emaneten idaresine karar verilmiştir. Müteveffanın kendi emlak ve arazisi satışa çıkarılır ise 200-300 kese akçe kadar tutacağı anlaşılmıştır. Ancak bu mülklerin şimdilik satılmayıp gereken masrafları verilerek emaneten idare ettirilmesi uygun görülmüştür. Anılan emlak biraz masrafa muhtaç ise de hasılatı anlaşıldıktan sonra mîrî arazi kapsamında bu emlak ve arazilerin de Mansure Hazinesi tarafından el konularak idare edilmesi veya çıkacak taliplilerine satılması ihtimalinden hangisinin uygun olacağına daha sonra karar verileceği bildirilmiştir. (BOA, YB. 04. 6/19). Yeniçeri Ordusu kaldırılarak yerine Asakir-i

Mansure ordusunun kurulduğu ve bu ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere Mansure Hazinesi'nin 1829'dan sonra ihdas edildiği bilinmektedir. Yukarıdaki belgenin tarihi 20 Rebiülevvel 1151/8 Temmuz 1738 olarak kayıtlıdır. Muhtemelen arşiv belgesindeki bu tarih sehven yazılmıştır (Ağar, 2007: 377).

Çermik Beylerinin Devlet ve Halk ile Olan Münasebetleri

Çermik de diğer yurtluk-ocaklık sancakları gibi ihtiyaç zamanında orduya asker göndermekle yükümlüydü. 18 Şubat 1545 tarihli sefer hazırlık emrinde İran ile yapılacak bir savaşa hazırlıklı olmak için Çermik'ten de asker talep edilmiştir. 1695 yılında Avusturya üzerine gönderilecek ordu için Çermik, Eğil, Tercil, Mihrani gibi yerlerden 1000 asker tedarik etmeleri emredilmiştir. Yine 1790 yılında bu kez Rus ve Avusturya seferleri için eyalet dahilindeki sancaklardan asker talep edilmiştir. Çermik sancakbeyinin göndermesi gereken asker sayısı ise 1000 olarak tespit edilmiştir (Gümüş: 2021:15-17).

Çermik sancak beyliğinin idari statüsü yurtluk-ocaklık usulü üzere olmakla birlikte beylerin atanma ve azledilmeleri belli kaidelere bağlanmış durumdaydı. Çermik beyleri her ne kadar topraklarında tasarruf etmede yetkili idilerse de bu yetki Osmanlı yönetimi tarafından halkın hoşnutluğu ve rızasına bağlanmış durumdaydı. Görevleri esnasında halka zulmetmemeleri ve iyi bir idare sergilemeleri şarttı. Hakkında ahali tarafından bildirilen hoşnutsuzluk, iktidarsızlık, zulüm ve eziyet gibi nedenlerden dolayı sancak beyinin alınması halk tarafından da talep edildiğinde bu talepler devletin merkezi tarafından dikkate alınırdı. Nitekim Ergani Madeni Emni tahririyle 11 Ağustos 1753 tarihinde padişahlığa hitaben yazılan yazıya göre; Çermik sancağını uhdesinde bulunduran Mahmud Bey'in reaya fukarasına eziyet ettiği ve perişan olmasına sebep olduğu, maden işlerini çekip çeviremediği ve bu nedenle geri kalmasına sebebiyet verdiği açıkça bilindiğinden, yine Çermik beyzadelerinden Abdullah Bey'in çalışkan biri olarak maden işlerini görmeye kadir olduğu, ahali ile güzel bir muameleye sahip olduğu, bu nedenlerle sancağın Mahmud Bey'den alınarak Abdullah Bey'e tevcih edilmesi talep edilmiştir. Ayrıca bu durumun Çermik ahali tarafından da istendiği bildirilerek gerekli atamanın uygun bulunması halinde ferman verilmesi arz edilmiştir (BOA, C.DRB. 24/1198). Abdullah Bey'e 1758 yılında sancak tevcihi yapılmış ancak bu görevi çok uzun sürmemiştir (BOA, ŞD. 245/32). Kısa bir süre sonra Mahmud Bey tekrar sancakbeyi olmuştur. Mahmud Bey'in merkez

ile ilişkileri ve yerelde güçlü olması nedeniyle halk nezdinde kabul görmeyen davranışlarına rağmen sık sık göreve geri geldiğini görüyoruz.

Bazı cinayet olaylarında birbiriyle husumet sahibi olan kimselerden birinin nüfuz sahibi kimseleri arkasına alarak onlardan destek gördüğü de olmaktadır. Bu destek sayesinde husumet sahibi kişi düşmanını bertaraf ederken nüfuz sahibi kişi ise etkinliğini daha da arttırma fırsatı buluyordu. Çermik beyi Mahmud Bey'in halk arasında ayırım yaptığı ve husumetli olduğu kişilere karşı kazada süregelen nüfuz mücadelelerinde tarafgir olduğunu görüyoruz. 1760 senesi Ağustos ayı başlarında Ergani kazasına bağlı olan İlyan tarafındaki köylerden olan Gavan köyü sakinlerinden Kara Halil adıyla meşhur olan Osman adlı kişi birtakım eşkıyayı yanına alarak aynı köyden Hamo adlı köylünün hanesini basıp mal ve eşyalarını gasp etmiş, oğulları Süleyman ve Yusuf'u da bağlayarak zorla alıkoymuştur. Bu arada Çermik Beyi olan Mahmud Bey'in de bir takım hesap ve menfaatlerden dolayı daha önce Hamo'ya bir düşmanlığı vardır. Bu nedenle Osman'ın Hamo'yu katletmesinde Mahmud Bey'in teşvik edici olduğu düşünülmektedir. Maktulün varisleri, Osman'ın Hamo'yu şer'i bir gerekçe olmadan katlettiği iddiasıyla yüzleştirilmiş ve bahsedilen olayın aynen gerçekleşmiş olduğu Osman tarafından ikrar edilmiştir. Vilayet ahali tarafından Osman'ın ve diğer eşkıyaların katil ve insafsız zalimler olduğu iddia edilmiştir. Bunun üzerine Osman, bulunduğu mahalde yakalanarak Maden'e sevk edilmiş ve hasımlarıyla muhakeme olunduktan sonra hakkında sabit olan kul haklarının tahsil edilmesi ve sahiplerine iade edilmesi için gerekenlerin yapılması emredilmiştir. 1761 Aralık ayının sonunda Ergani Madeni Emni Ömer Besim'e hitaben yazılan bir hükme göre kötü idaresi ve bazı köylere saldırı ve zararlarından dolayı Mahmud Bey'in görevinden azledildiği ve Diyarbakır'da ikamete mecbur edildiği görülmektedir. (Diyarbakır Ahkam Defterleri, 2016, Cilt 2: 442, 571).

Bir sancakbeyinin idaresinin halkın hoşnutluğuna bağlanması zaman zaman suistimal edilebilmiştir. Örneğin, 4 Ocak 1800 tarihinde Çermik sancakbeyi olan Seyfullah Bey sadakati ve otoritesi nedeniyle birkaç yıl Ergani Madeni Vekilliği görevini de başarı ile yürütmüştür. Onun başarılı yönetimi halk tarafından da memnuniyetle karşılanmış ancak sağladığı güven ortamı civardaki eşkıya taifesinin hesabına gelmemiştir. Bunun için bu eşkıya taifesi kendisinden kurtulup nüfuz edebilecekleri başka bir hanedan üyesinin atanması için çaba sarfetmişlerdir. Devlet nezdinde de görünüşte halk adına olan bazı girişimlerde bulunarak Seyfullah Bey hakkında yalan ve yanlış bilgiler ortaya atmışlar ve kendisini karalamaya çalışmışlardır. Bu

kesimin devlet nezdindeki çabaları sonuç vermiş ve Seyfullah Bey'in azledilmesini sağlamışlardır (Tızlak, 1997: 84).

Diyarbakır valilerinin Çermik beylerine sık sık müdahale etme çabasında olduğunu görmekteyiz. Statüsü itibarıyla belli bir serbestiyet içerisinde olan Çermik'in zaten cizye vergileri Diyarbakır mal divanına aktarılmaktaydı. Bunun dışında imdad-ı seferiye ve imdad-ı hazeriye gibi vergilerin de miktarı belli idi. Ancak valilerin idareleri altında olan yerlerden bunların dışında da çeşitli adlar altında vergi alma eğilimleri her zaman olmuştur. Bu nedenle zaman zaman sancak beyleri ile valiler arasında birtakım sorunlar baş göstermiş, sancakbeyleri de bu durumu merkeze bildirmişlerdir. Merkezden gelen emirler her zaman valilerin aleyhine olmuş ve yaptıkları müdahalelere son vermeleri emredilmiştir. Özellikle Ergani bakır madeninin işletilmesi nedeniyle Çermik ve Eğil beylerine madencileri koruma görevi ile madene odun sağlama işleri gibi vazifeler verilmiş, bu işleri yapmaları şartıyla da orduya asker gönderme zorunlulukları kaldırılmıştır. Bu yeni duruma alışamayan valiler yine kazaya müdahale etme girişimlerinde bulunmuşlardır. Bu durum devlet merkezi tarafından haber alınınca Diyarbakır valisinin müdahalelerine son vermesi emredilmiştir (BOA, C.DRB. 35/1725).

Çermik'te yönetimde söz sahibi olmak isteyen diğer beyzadelerin yönetime müdahale etme girişimleri devleti bir dönem meşgul etmiştir. Bu nedenle çözüm olarak kanunen yönetimde bulunmayan hanedandan diğer kimseler Diyarbakır'da ikamete mecbur edilmişlerdir. 11 Ocak 1762 tarihinde Diyarbakır valisine ve Ergani Madeni eminine verilen bir hükümde; beyzadelerin Çermik'te bulunmalarının birçok mahzurlarının olacağı, bu nedenle sancak beyinin Çermik'te, beyzadelerin ise Diyarbakır'da ikametlerinin mecburi olduğu, sancak bunlardan birine tevcih edilmedikçe Çermik kasabasına girişlerine izin verilmemesinin bir kural olduğu bildirilmiştir. Ancak bir müddetten beri bazı beyzadelerin buraya gelip başlarına bazı adamları toplayarak ve hem yönetime hem de halka müdahalede buldukları, maden işlerinde çalışan ahaliden bazılarının bu nedenle başka yerlere gittikleri ve kendilerinden şikâyetçi oldukları, bu nedenle madenin işlerini yerine getirmede zorluklar olduğu yönünde şikâyetler üzerine halkın emniyet ve asayişinin sağlanması için bu gibi durumların engellenmesi ve bu beyzadelerin tekrar Diyarbakır'da ikamet etmek üzere gönderilmesi emredilmiştir (Diyarbakır Ahkam Defterleri, 2016, Cilt 2: 559).

Yurtluk-Ocaklık Statüsüne Tanzimat ile Son Verilmesi

Osmanlı Devleti'nin bünyesine katarak yurtluk-ocaklık veya hükümet sancakları olarak yönetimini yerel Kürd beylerine bıraktığı sancaklar Tanzimat'ın ilanına değin birtakım değişikliklerle birlikte bölgede hâlâ yürürlükte bulunmaktaydı. Bu sancakların sayısının zamanla bir miktar azaldığı bilinmektedir (Toraman, 2009: 89-92).⁹ Ancak yeni bir idari yapılanmaya giden devletin merkezi yapıyı güçlendirme çabaları kapsamında bünyesinde bulunan ve belli bir serbestiyet içerisinde hareket eden bu yapıların artık fiilen tasfiye edilmesi için planlı bir çalışma başlatılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin bölgedeki idari yapılanması 1836 senesinde Sivas Müşirliği'nin kurularak Diyarbakir Eyaleti'nin de bu müşirlik içerisinde alınmasıyla değişmiştir. İki yıl sonra 1838 senesinde Diyarbakir ayrı bir müşirlik olarak ihdas edilmiştir. Böylece Diyarbakir Eyaleti valileri artık müşir olarak adlandırılmıştır. 3 Kasım 1839 tarihinde Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla ülke genelinde önemli değişimler yaşanmıştır. Osmanlı idari yapısının 1842'den itibaren eyalet-sancak-kaza şeklinde düzenlenen yeni yönetim biçimi ile eyalet valilerinin yetkileri azaltılmış, sancak yönetiminde kaymakam, kaza yönetiminde ise kaza müdürleri önem kazanmıştır (Yılmazçelik, 1995: 182).

Tanzimatın yeni idari yapısına göre kazalar artık kaza müdürü tarafından yönetilecektir. Bu uygulamalar Çermik'te de hayata geçirilmiştir. Çermik beylerinin önce müdür olarak atanmaları kabul görmüş¹⁰ ancak Hacı Ali Bey'in iyi bir yönetim sergilemesinin ardından geride erkek kardeşi ve oğlu olmadan vefat etmesiyle beylerin müdür olarak görevlendirilmeleri faslı da sona ermiştir. Çermik kazasına atanan yeni müdürler ile hanedan ailesinin geride kalanları arasında da kısa zamanda nüfuz çatışmaları ortaya çıkmıştır. Bu çatışmaların en sarsıcı olanı kaza müdürü Mehmed Ejder hadisesidir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hacı Ali Bey'den sonra kaza müdürlüğüne getirilen Mehmed Ejder yeni düzenin kendisine verdiği yetkilerden de güç alarak Çermik'te etkili olmaya başlamıştı. İktidarın el değiştirmesinden rahatsızlık duyan hanedan üyeleri hoşnutsuzluklarını her zeminde dile getirmiş ancak Mehmed Ejder'in etrafına kümelenen

⁹ Yazar burada 1821 yılına ait bir karşılaştırma vererek bazı kaynaklardaki yurtluk-ocaklık ve hükümet sancaklarını ele almıştır. XVI-XVIII. yüzyıllarda Diyarbakir eyaletinin idari taksimatı içerisinde yurtluk-ocaklık ve hükümet sancakları için ayrıca bk. İbrahim Yılmazçelik, XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Diyarbakır (1790-1840), s. 123-130.

¹⁰ Bu değişim diğer yurtluk-ocaklık kazalarda da uygulamaya konulmuştur. Örneğin Çıldır eyaleti kazaları müdürlerinin çoğunluğunun yurtluk-ocaklık beylerinden meydana geldiği hakkında bk. Ömer Toraman, Trabzon Eyaletinde Yurtluk-Ocaklık Suretiyle Arazi Tasarrufuna Son Verilmesi (1847-1864), s. 58.

yeni bir zümrenin baskıları giderek artmaya başlamıştır. Mehmed Ejder, kardeşinin oğulları Zülfikar, Mahmud ve Derviş Ağa başta olmak üzere etrafına topladığı eşkıya taifesiyle birlikte Hanedan üyelerine yaptıkları tazyikler ileri bir noktaya taşınmıştır. Meydana gelen elim olaylarda kaza müdürü Mehmed Ejder'in kethüdası Mustafa, Osman Şeydo, Zülfikar, Nurlu köyünden Ağa Mehmed, Keydan köyünden Hüseyin, Yeniköylü Numan ve Kuyulu köyünden Ahmed adlı kişiler hanedan üyesi beş kişinin ölümünü birlikte icra etmekten suçlu bulunmuşlardır. Bu olayda kaza müdürü Mehmed Ejder de asıl suçlu bulunduğu idam cezası ile cezalandırılmıştır (BOA, A.MKT.MVL. 8/24).¹¹

Çermik beylerinin hanedan üyelerinden beşinin katledilmesi hanedanın geri kalan üyelerini son derece sarsmış ve bundan sonraki süreçte iyiden iyiye zayıflamalarına sebep olmuştur. Olaylar esnasında sadece beş hanedan üyesinin öldürülmesiyle yetinilmemiştir. Aynı zamanda hanedan üyelerinin evleri basılmış, bütün eşyaları gasp edilmiş, evleri yakılıp yıkılmıştır. Ayrıca geri kalan aile fertlerinin de başka yerlere göç etmeleri için baskı yapılmıştır. Bu felaketten ancak baba dostları ve ahabları vasıtasıyla korunarak sağ kalabilmişlerdir. Çermik hanedan üyeleri uzun bir süre sefalet içerisinde bir hayat sürmek zorunda kalmışlardır. Aradan geçen otuz yıldan fazla bir zaman sonra şartların elverişli olduğunu düşünerek vekilleri olan Hafız İbrahim vasıtasıyla Şura-yı Devlet'e ulaşmaya çalışarak içinde buldukları durumu beyan etmişlerdir. Buna göre Diyarbakır vilayetinde bulunan Çermik, Berdeniç, Kilan, Bademli, Ekrek, Nişinik, Gözerek, Karamusa, Tülik, Sinag, Giragos vesair kırk adet köy ve mezranın¹⁴⁶ hasılatına nesillerden beri berat ile yurtluk ve ocaklık olarak tasarruf etmekte iken eşkıyalar eliyle katledilerek vefat etmiş olan babaları ile dört amcalarından geriye kalan erkek ve kadınlardan bugün on sekiz kişiyi hayattadır. 1836 tarihinden 1869 tarihine değin adı geçen köylerin gelirlerini elde edememişlerdir. Yapılan başvuruda ayrıca Van, Hakkâri, Erzurum ve Diyarbakır'ın çeşitli mahallerindeki yurtluk-ocaklık olan yerlerdeki uygulamanın kendileri için de geçerli olmasını ve hazine tarafından idare edilen topraklardan elde edilen gelirlerden mahrum bırakılmamalarını talep etmişlerdir. Hafız İbrahim, dilekçesinin sonunda daha önce ailenin elinde bulunan ve şu an hazine tarafından idare edilen topraklardan elde edilmiş olan gelirden yararlandırılmamalarından bahisle bu haksızlığın bir vebal ve büyük bir mağduriyete sebep olacağından mağduriyetlerinin giderilmesini talep etmiştir (BOA, ŞD. 3209/4).

¹¹ Bu hadisenin yerel halk arasında benzer bir versiyonu bulunmaktadır (Kılıç, 2017: 327-328).

Çermik hanedanının haklarını elde etmek için yapmış olduğu mücadeleye denk gelen günlerde *Diyarbakir Resmi Vilayet Gazetesi*'nin 14 Ekim 1869 tarihli nüshasında Tanzimat uygulamalarının bölgede meydana getirdiği yenilikleri savunan bir makale yer almıştır. Gazete, Tanzimat öncesi ve sonrası Diyarbakir'e bağlı yurtluk ve ocaklık ile yönetilen yerlerdeki değişimi geniş bir şekilde ele almıştır. Çermik de yurtluk ve ocaklık ile yönetildiği için gazetede görüşler bizim için önemlidir. Bu yazıya göre; Tanzimat-ı Hayriye'ye Diyarbakir ve Mamuretü'l-Aziz sancaklarında 1845 senesinde, civar yerlerde ise 1848 tarihinden itibaren geçildiği, tımar ve malikane usulünden iltizam usulüne geçilmesi sayesinde vilayette öşrüye ve rüsumiye gelirlerinin arttığı, daha önce yurtluk ve ocaklık ile yönetilirken elde edilen gelirlerden ise sadece umera ve rüsanın faydalandığı ifade edilmiştir. Mukataa ve maktu'atların Hazine tarafından zapt edilmesinden sonra ellerindeki gelirleri alınan emir, bey ve tasarruf sahipleri birçok boş araziye ekip biçerek imar etmeleri gerekirken çoğunluğu eski kötü idarelerini devam ettirmek için köy ahalilerine zulmederek idarelerini sürdürmede ısrar etmişlerdir. Halkın şikayetlerinin dava konusu olmaması, eğer mahkemeye intikal eder ise engellenmesi ve haklarında tahkikat yapılmaması için nüfuz ettikleri zorba çevresi tarafından da korunmuşlardır. Es'ad Paşa'nın Kürdistan Valiliği esnasında bu şekilde yapılan zulümlerin birçoğu önlenmiş ve asayiş ve refah için çalışılmıştır. Tanzimatın ilanının ardından yönetimin ıslahı ve medeni gelişmenin gerçekleştirilmesinde kusur gösteren memurlar ve diğer kişilerin cezalandırılacağına dair ferman yayınlamıştır. Aynı zamanda birçok müfettişin genel durumu tahkik için vilayetlere gönderilmesi ve eski meclisin feshedilerek seçim usulüne geçilmesi düzensiz olarak yürütülen birçok işlemin günden güne azalmasını sağlamıştır. Kısım kısım ilan edilen emirnameler ve adil düzenlemeler sayesinde ahali arasında adalet ve saadetin kısa zamanda kendisini göstereceğinden şüphe yoktur. Vilayet ahalisinin geçirmiş olduğu eski zamanlar ile şimdiki zaman karşılaştırılır ise içinde bulunan zamanın ne derecelerde *şayan-ı şükranîyet* yani teşekkür değer ve hakikaten *bir zaman-ı ma'delet-nişan asayiş* yani adalete işaret eden emniyet, güven ve istirahat dönemi olduğu inkâr edilemez. İfade edilenlere bakılırsa eski yönetim tarzının sert bir eleştirisini yapan gazetenin yeni dönemden hem memnun hem de umutlu olduğu anlaşılıyor. Öyle ki yazının sonu şöyle bitmektedir: "*Kendimizi bir asr-ı âlide görmekte bahtiyar biliriz.*" (Diyarbakir Resmi Vilayet Gazetesi, 1869: sayı 11).¹²

¹² Makalenin yazar bilgisi mevcut değildir. Ancak gazetenin yazı işleri müdürü Diyarbakir'in meşhur devlet adamlarından Süleyman Nazif'in babası Said Paşa'dır (Durgun: 2022, s. 13).

Bu köşe yazısında olduğu gibi genel kamuoyunun, Tanzimat'ın getirdiği yenilik ve değişimlerden beklentisinin yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Yine Tanzimat'ın, halkın birikmiş birçok sorununun yegâne çözümü olduğu noktasında, bir umut taşıdığı görülmektedir. Diğer yandan yurtluk ve ocaklık ile yürütülen yönetimlerde zaman içerisinde meydana gelen yozlaşmaların ve suistimallerin sebep olduğu toplumsal sorunları tespit etmesi adına da bu yazı önemlidir.

Diyarbakir Resmi Vilayet Gazetesi'nin çizmiş olduğu tabloya karşın, Tanzimat'ın getirdiği uygulamalardan dolayı devlet hazinesi tarafından yurtluk ve ocaklık arazilerine el konulması nedeniyle mağdur olan Osman Bey'in torunlarından Zülfikar Bey ile hısım ve akrabaları tarafından Diyarbakir vilayetine de bir başvuru yapılmıştır. Çermik nahiyesindeki dedeleri Osman Bey zamanından beri yurtluk ve ocaklık olan arazilerine karşılık kendilerine yapılacak bir ödeme veya maaş verilmesi hususunda yapılan başvuru üzerine uzun yazışmalar ve zorlu çalışmalar sonucunda bir dosya hazırlanmıştır. Bir yandan Zülfikar Bey diğer yandan Dersaadet'te bulunan Hacı Bekir ve Abdülğani adlı beylerin uzun uğraşları sonucunda ellerinde bulunan H. 1045/M. 1635-1636 tarihli eski berat ile Defter-i Hakani ve diğer defter kayıtları karşılaştırılarak tetkik edilmiş ve maaşa hak kazandıkları sonucuna varılmıştır (Karataş ve Karasu, 2017: 376). İncelenen berata göre Çermik sancağında ve nahiyesinde 234.000 akçe haslar ile Çermik sancağına yurtluk ve ocaklık yoluyla 26 Nisan 1636 tarihinden beri Ömer Bey oğlu Osman Bey'in beratıyla mutasarrıf olduğu ve bahsedilen tarihten beri yurtluk ve ocaklık yoluyla mutasarrıf olduğu bu sancağın beratının yenilenmesi ricasında bulunması üzerine de beratın yenilenerek sancağın Osman Bey'e tekrar verildiği tespit edilmiştir. Sonraki yıllarda amcazadeleri Hacı Ali Bey de 1836 tarihine kadar Çermik'e mutasarrıf olmuştur. Nitekim yapılan incelemelerde anılan tarihte Çermik Hâkimi olan ve anılan köylerin idare işlerini elinde bulunduran Hacı Ali Bey'in vefatı sonrasında topraklarına hazinece el konulup a'şar ve rüsumatı ile nakit değeri hesaplanarak ihale edildiği anlaşılmıştır (BOA, ŞD. 245/32: 3).

Arşiv belgelerinden devlet tarafından yurtluk ve ocaklık arazileri ile gelirlerine nasıl el konulduğunu ve daha sonra nasıl değerlendirildiğini takip edebiliyoruz. Buna göre; Mansure Hazinesi tarafından el konulan arazilerle ilgili iddia sahiplerinin sundukları beratın kaydı bulunmamıştır. Ancak anılan beratta yer alan köylerin adının geçtiği ifadelerin tarafsız olarak incelendiği ve isimleri ile yazılarının uyumlu olduğu, ibarelerde zıtlık bulunmadığı ve beratın ibaresinde de *halel ve eksiklik* görülmediğinden anılan beratın şüpheden uzak bulunduğu

belirtilmiştir. Adı geçenlerin iddiaları olan mahallerden bir yük 98.661 akçe yazılı köyler Hasha-i Mirliva-i Çermik; Berdeniç nahiyesinde 35.339 akçe yazılı mahaller de yurtluk dahilinde olup Çermik Hâkimi ve Ergani Madeni Vekili Hacı Ali Bey'in vefatıyla boşalan yurtluk ve ocaklık köyleriyle on altı pare mukataanın hasılatını belirlemek için emaneten idare edildiği, daha sonra mukataaların hasılatı tespit edilerek mezata verildiği anlaşılmıştır. Hacı Ali Bey'in erkek evladı ve kardeşi olmadığından anılan köylerin *nizamı üzere* Mansure Hazinesi tarafından el konulması hususuna ilişkin *irade* buyurulmuştur. Çermik sancağında 234.000 akçe ile kayıtlı Çermik merkezi ve köyleri Mirliva-i Çermik hası olduğu ve masraf hariç 1838 senesi kesin hasılatı olan 100.000 kuruş iltizam bedeliyle anılan seneden itibaren Sivas Eyaleti Müşiri Hafız Paşa'ya ihale edilmiş olduğu tespit edilmiştir. Bu topraklar Tanzimat'tan sonra da kesinleşen ihale ile ve emaneten idare edilmiştir. Hacı Ali Bey'den kalan gelir kaynakları sadece bu topraklar değildir. Ayrıca bağ, pirinç tarlası, Rutan¹³ köyündeki pirinç çeltiği, kasabının merkezinde bulunan Saray Hamamı ile Karababa Dağı'nın eğimindeki düzlükte üç adet ılıca hamamı da hazineye aktarılan varlıklardandır (BOA, ŞD. 245/32: 12-13).¹⁴

Bahsedilen köylerden 198.000 akçe yazılı olan mahaller mirliva-i has, otuz beş bin küsur akçe yazılı yerler yurtluk dahilinde olarak tevcihatı yapılmıştır. Daha sonra Ergani Madeni'ne kömür nakli ve teslimi şartıyla ve Ergani ve Keban madenleri emininin takririyle ocaklık olarak berat verilmiştir. Hacı Ali Bey, Çermik Hâkimi ve Ergani Madeni vekili olduğu halde vefat etmiş olduğundan has dahilinde olan yerlerin yukarıda ifade edildiği üzere kendisine yaptığı hizmetler dolayısıyla verilmiş olduğu tespit edilmiştir (BOA, ŞD. 245/32: 16).

Sonraki yıllarda Madenlerin işletilmesi ve idaresi Harput ve Maden-i Hümayun kazaları mutasarrıfına bırakılmıştır (Aksın, 1993: 59). Tanzimat zamanında madenlerin işletilmesi ile ilgili yapılan yenilikler sonucunda beylerin burada yapabileceği bir hizmet kalmamıştır. Dolayısıyla hükümetin yaklaşımına göre madenlere yapılacak hizmete karşılık alınan tahsisat

¹³ Günümüzde de Rutan köyü Çermik ilçesine bağlıdır. Köyün Türkçe adı Alabuğday'dır.

¹⁴ İncelediğimiz belgede daha önce Van sancağındaki yurtluk ve ocaklık uygulamasına atf yapılarak buradaki uygulamalar örnek gösterilmiştir. Buna göre, Tanzimat'tan önce yurtluk ve ocaklık olan yerlerin mirasçısı olmadan hükümete kalmasıyla vefat edenin yakın akrabasına verilmesinin *nizamı gereğinden* olduğu ve Van Sancağı dahilinde Mahmudi kazasına bağlı Zeyre beylerinden Mehmed Said Bey'in yurtluk ve ocaklık cihetiyle tahsis edilen maaşı hakkında yapılan uygulamada olduğu gibi Tanzimat'tan sonra yurtluk ve ocaklık köylerinin Hazine tarafından el konulmasıyla *evlad-ı evlada* kalmak ve nesilleri sekteye uğradığında Hazine'ye devredilmek üzere sahiplerine hasılatı miktarına göre maaş tahsisi eski bir nizam olduğundan burada da benzer bir durum olduğu sonucuna varılmıştır.

Hazine'ye ait olmalıdır. Bu nedenle istekte bulunan kişilerin hakları yalnız otuz beş bin kûsur akçe yazılı yurtluk köylere münhasır olabilir. Böylece mezkûr köylerin 1836 senesi mukataa hasılatı olan 100.000 kuruş iltizam bedelinden bunlara isabet eden 15.000 kuruşun maaşa dönüştürülmesi ve Hacı Ali Bey'in vefat tarihinden itibaren yakın akrabalarının ortaya çıkarılarak yurtluk ve ocaklık maaşları *mahlulâtının taksim-i miras kaidesine göre*¹⁵ kız ve erkek evlatlarına tahsis edilmesi için Şura-yı Devlet kararıyla verilen İrade-i Seniye gereğince sülalesinden bugün mevcut bulunan kadın ve erkek evlatlarına verilmesine karar verilmiştir. Ancak Zülfikar Bey'in vekili Hafız İbrahim Bey tarafından içinde buldukları durum farklı bir açıdan izah edilmiştir. Buna göre anılan köylerin hasılatı zaten aile arasında taksim olagelmektedir. Şimdi kendilerinin fazlasıyla yoksulluk içerisinde olduklarından bahisle bu gibi maaşların Tanzimat'tan itibaren mahalli mazbataya eklenen silsilenamede Osman Bey sülalesinden olduğu gösterilenlerin soy derecelerine göre hissedar edilmeleri görüşünde olduğu ve böyle beyan edildiği, yurtluk ve ocaklık köylerinin çoğunluğunun Tanzimat'tan önce Hazine tarafından idare edildiği halde sonradan sahiplerinin *merahim-i seniye*den hissedar edildikleri hatırlatılmıştır. Zülfikar Bey'in vekili Hafız İbrahim Bey tarafından beyan edilen bu hususlar üzerine böyle bir durumun örneğinin olup olmadığına incelenmesi amacıyla tekrar Nezaret'e yazılmasına karar verilmiştir. Bunun üzerine gelen cevapta Palu beylerinin atalarına *ba mülkname* (temlikname) ihsan buyurulmuş olan Palu kazası köylerinin Tanzimat'tan itibaren el konulmasıyla emirlere maaş tahsisi yapılmış ise de verilecek maaşın yeterli olmayacağı ve anılan köylerin tamamen verilmesinin de mümkün olmayacağı ifade edilmiştir. (BOA, ŞD. 245/32: 21-24).

Ergani Madeni'ne bağlı Çermik sancağı eski şartlara göre kayıtlı olan kömürü her sene madene nakil ve teslim şartıyla ve Ergani ve Keban Madenleri Emîni'nin takririyle ocaklık olarak daha sonra doldurulmak üzere isim yeri açık bir şekilde tevcih edildiği, Hacı Ali Bey de Çermik hakimi ve Ergani madeni vekili olduğu halde vefat ettiği, has dahilinde olan yerlerin kömürleşlik hizmeti karşılığı olduğu ve bu hizmetin Tanzimat zamanı kaldırıldığı ve ona karşılık olarak tahsis edilen meblağın Hazine'ye ait olacağı, bu konudaki isteklerin kabul edilemeyeceği ifade edilerek Maden hizmetinden kaynaklanan gelirlerin artık ödenmesinin mümkün olmadığı bildirilmiştir. Yalnız otuz beş bin kûsur akçe yazılı yurtluk köylerinde haklarının olabileceği ve iltizam bedeli

¹⁵ Burada hanedan üyelerinin miras kalan mallarına karşılık olarak belirlenen maaşların İslam hukukuna göre miras bölüşümü kurallarına uygun bir şekilde taksim edilmesi kastedilmektedir.

olarak yıllık belirlenen 100.000 kuruştan bunlara isabet eden 15.000 kuruş miktar akçeyi alabilecekleri kararına varılmıştır. Ayrıca bu gibi maaşların Tanzimat'tan beri *nanpare* (geçimlik iş) hükmünü sağlamasından dolayı İrade-i Seniye'ye uygun olarak silsilenamede Osman Bey'in sülalesinden hayatta olanların seviyelerine göre hissedar edilmelerinin uygun görüldüğü bildirilmiştir (BOA, ŞD. 245/32: 28).

Osmanlı Devleti, daha önce yurtluk-ocaklık olarak uhdelelerinde bulunan köylerin hasılatını hanedanın iddia ettiğinin aksine devlet lehine olarak daraltmış, maden işlerinden dolayı kendilerine büyük miktarda bir gelirin ocaklık olarak verildiğini iddia ederek bu büyük gelir kaynağını maaşa dönüştürmekten kurtulmuştur. Böylece hanedanın beklentilerinin büyük bir kısmı boşa çıkmış olmaktadır.

Yapılan tespite göre o gün hayatta bulunan dokuz erkekten Hafız İbrahim, İsmail, Şerif, Ali, A'ma Abdurrahman, Derviş, Numan, Mehmed Halim, Osman Beyler ile on kadar kız evlattan olan Zeynep, Aliye, Ayşe, Emine, Vesile, Tezkire, Fatma, Rahile, Esmâ ve Adile adlı kadınlar için artık maaş tahsis işlemleri başlayacak ancak bu süreç de kolay olmayacaktır. Nihayet uzun ve uğraştırıcı çabalar sonucunda 28 Nisan 1873 tarihli belgeye göre artık Osman Bey torunlarına maaş tahsisi yapılacaktır (BOA, ŞD. 245/32: 36). Diğer bir belgeye göre hanedan üyelerinin sayısı on sekizdir (BOA, ŞD. 3209/4).

Zülfikar Bey ve yakınlarının yaptığı başvurunun kabul edilmesi üzerine 27 Mayıs 1873 tarihli Maliye Nezareti'ne yazılan bir yazı ile Çermik nahiyesinde Yurtluk ve Ocaklık olarak atadan beri mutasarrıf oldukları köylere Hazine tarafından el konulmasıyla bu köylerin yıllık 15.000 kuruş olan gelirinin yüklü bir miktar olmasından dolayı taksim-i miras kaidesine göre 1871 Martından itibaren aylık maaş halinde Osman Bey sülalesinden hayatta olanlardan silsilename ile gösterilenlere tevzi ve tahsis edilmesi arz edilmiştir (BOA, A.MKT.MHM, 455/41). Buna karşılık olarak Varidat-ı Umumiye Muhasebesi, ödeme işlemlerinin başlatılabilmesi için silsilenamenin Hazineye gönderilmesini istemiştir (BOA, ŞD, 256/27).

Hafız İbrahim Bey, ailesinin maaş hakkını elde etmek için üç sene boyunca İstanbul'da kalmış ve gerek devlet kurumları nezdinde girişimlerde bulunarak gerekse memleketteki akrabaları ile haberleşerek haklarını elde etmek için yoğun çabalar sarf etmiştir. Şura-yı Devlet'e bu hususta yazılan bir belgeye göre, aileye yapılması gereken maaş tahsisinin 1872 senesi martından itibaren olması gerektiği, fakat Hafız İbrahim Bey'in 1869 senesinden beri Dersaadet'te beklemekte

olduğundan bir hayli masraf yapmış olduğu, kendisinin emek ve masrafı karşılığında bahsedilen miktarın işe başlama tarihi olan 1869 senesinden 1871 senesi sonuna kadar üç seneliğinin tespiti ile *atiyye-i seniye kabilinden*¹⁶ olarak 45.000 kuruşun Hazine'den karşılanmasının münasip olduğu ifade edilmiştir (BOA, ŞD, 2863/4).

Çermik beyzadelerinin mağduriyetlerinin giderilmesi ile ilgili kararlar alındıktan sonra bu kez her bir evladın ne miktar maaş alacağı ve miras hukuklarının ne olacağı konusuna sıra gelmiştir. Çermik kazası ümerasından Ömer Beyzade Osman Bey evlatlarından Mehmet Halim ve Osman beyler ile Emine, Rahile, Fatma, Esmâ ve Ayşe hanımlar yurtluk ve ocaklık yönüyle tahsis edilen maaşlarından daha önce tenzil edilen öşür ve humusun iadesini istedikleri dilekçe karşılık bularak gereğinin yapılması için Diyarbekir vilayeti İdare Meclisi'nden bir mazbata gönderilmiştir. Bu mazbataya göre, adı geçenlerin *emlak-i mazbuta* yani zaptedilmiş mülklerine karşılık olarak Ergani Sancağı emvalinden mahsus olan 400 kuruş 20 para maaşlarından 1879 senesi eylülünden itibaren öşrü, 1880 senesi martından itibaren de humusu indirilerek 288 kuruş 20 para kaldığının kayıtlı olduğu anlaşılmıştır. Bu şekildeki *emlak-i mazbuta* karşılık tahsis edilen maaşlardan genel olarak kesilen öşür ve humusun iadesi gereğince maaşlarından düşürülen 112 kuruşun içinde bulunulan senenin sonuna kadar verilecek miktarı tertib-i mahsusuna ilave olunmak ve gelecek sene muvazenesine konulmak üzere zammıyla asıl miktarı olan 400 kuruş 20 paranın ödenmesi hususunda 14 Temmuz 1888 tarihinde Maliye Nezareti'nden Sadaret'e gerekli iznin verilmesi talep edilmiştir (BOA, ŞD, 320/3).

İlerleyen yıllarda beyzade çocuklarına tahsis edilen maaşların tespiti ve ödenmesi daha düzenli bir hale gelmiştir. 2 Ocak 1892 tarihinde Maliye Nezareti'nden Sadaret'e yazılan yazıya göre; Çermik kazası ümerasından Ömer Beyzade Osman Bey'in çocuklarından Aliye Hanım'ın 21 Nisan 1891'de vefat etmesinden dolayı yurtluk ve ocaklık sebebiyle aylık olarak aldığı 44 kuruş maaşının oğlu Ömer Ali'ye tahsisinin uygun görüldüğü bildirilmiştir (BOA, ŞD, 337/23). 20 Mayıs 1893 tarihli Maliye Nazırı imzasıyla yazılan diğer bir belgede; Çermik ümerasından Ömer Beyzade Osman Bey'in kız torunu Şakire Hanım'ın 27 Ocak 1892'de vefat etmesi üzerine aylık 44,5 olan yurtluk ve ocaklık maaşının oğlu Burhan Efendi ile kızı Esmâ Hanım'a tahsis edilerek

¹⁶ Genellikle padişah tarafından nakit olarak verilen bağış, hediye ve ihsan olarak tanımlanır. Bk. Feridun Emecen, "Atıyye-i Seniyye", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 4, İstanbul, 1991, s. 64.

bunun 29,5 kuruşunun oğlu Burhan Efendi'ye, 14 kuruş 30 parasının ise kızı Esmâ Hanım'a tahsisinin uygun bulunduğu bildirilmiştir (BOA, ŞD, 347/74).

Çermik Beyzadeleri geniş topraklarının ve yetkilerinin ellerinden alınmasıyla yerelde güçlerini kaybetmişlerdir. Ancak zaman zaman nüfuzlarını devam ettirme gayreti içinde olmuşlardır. Bu amaçla halk üzerinde çeşitli vesilelerle hakimiyet kurma çabalarına bir süre daha devam etmişlerdir. Güllü köyü adına Muhtar Hasan imzasıyla Ergani'den Sadaret'e çekilen 23 Eylül 1906 tarihli bir telgrafa göre; Çermik ümerasından Osman Bey'in oturduğu Çermik kazasında, yurtluk ocaklık iddiasıyla kazayı ele geçirmek maksadıyla meşru olmayan emirlerine itaat etmeyen mazlumları zulümleriyle mağdur ettiği, aşiretler arasında fesat çıkararak insanları öldürttüğü, evlerini yıktığı ve mallarını yağmalattığı, daima halka nüfuz etme gayreti içinde olduğu şikayetinde bulunulmuştur. Bu telgrafa göre; Osman Bey, meşhur Bosma eşkıyasından Geviş kuşu? Mehmed Şemdin ve yüz elli nefer adamıyla Güllü köyünden iki şahsı katletmiş, birisini esir almış ve dört evi de tahrip ettirmiş, altmış kadar erkek ve kadını da muhasaraya aldırıp hayatlarını tehlikeye atmıştır. Yapılan bu şikâyet üzerine Sadaret tarafından Diyarbakir Valiliği'ne konunun araştırılarak gereğinin yapılması ve yapılanlar hakkında da bilgi verilmesi emredilmiştir. Bunun üzerine bahsedilen olaylar hakkında inceleme yapılması için valilik ile Maden mutasarrıflığı arasında yazışmalar yapılmıştır. Bu yazışmalar neticesinde Osman Bey ile Hıdır Efendi denen kişinin arasında bir çekişme olduğu, halkın da bu çekişmeden zarar gördüğü ifade edilmiştir. Ancak konunun bu şekilde geçiştirilmesi karşısında, Muhtar Hasan yine bir telgrafla yapılanların yetersiz olduğunu, Osman Bey'in İlohi köyüne nizamiye süvarisi üzerine müsademe esnasında üç dört kişinin katline sebebiyet verdiğini, bu nedenle tedip için Vali Vekili Ferik Bahri Paşa zamanında merkez vilayete aldırıldığını, ancak bir hafta sonra geri geldiğini ve yine eski derebeyliğini cebren yürütmek gayesinde olduğundan bu sefer de cinayete azmettirme maddesi ile tutuklanarak Maden'e aldırılmış olduğunu ifade etmiştir. Muhtar Hasan'ın telgrafında “...asayiş ve emniyetimiz olmayacak bir halde ve evlad-ı iyalimiz tehlike içinde muzdarip bulunmaktadır. Kazamızda çeşitli suçların müsebbibi olan Osman Bey'in cinayetlerine devam etmesi meşru hükümetimize karşı iyi bağlarımızı ihlal maksadına mebni bulunduğundan, Osman Bey'in Cengizâne hareketlerine son verdirilmesi, mal ve hanemizin muhafazasını ve Osman Bey'in cezalandırılmasını büyük bir mazlumiyetle feryad eyeriz” demesi üzerine, Sadaret'ten Diyarbakir Valiliği'ne gerekenin yapılması emredilmiştir. Bu baskılar üzerine valilik

adım atmak zorunda kalmış ve adı geçen Osman Bey'in adliyeye sevk edildiğini bildirmiştir (BOA, DH. TMIK. M, 230/77, s.1-5).

1924 yılına gelindiğinde emlak-i mazbuta ve yurtluk-ocaklık karşılığı olarak verilen maaşlar ile ilgili önemli bir değişiklik yapılmıştır. Bu değişiklik ile verilecek maaşlara karşılık olmak üzere nakden ve seyyanen arazi ve mülk verilmesi kararlaştırılmıştır. 13 Nisan 1932 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan 1943 numaralı kanun ile bu tarihe kadar henüz arazi ve mülk almamış olan hanedan üyelerinin maaşlarının on seneliğine karşılık olarak devlete ait olan veya çeşitli kanunlarla Hazine uhdesine geçen emlaktan Ankara, İstanbul, İzmir, Trabzon, Mersin, Adana ve Samsun şehirlerindeki binalar hariç olmak üzere arazi ve emlak verilmesi kararı alınmıştır. Bu kanuna 1935 yılında eklenen 2808 numaralı kanun ile hâlâ emlak ve arazi almamış olanlar için yeni düzenlemeler yapılmıştır. 8 Kasım 1988 tarih ve 19983 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan "Uygulama İmkânı Kalmamış Olan Kanunların Yürürlükten Kaldırılması Hakkında Kanun" ile yukarıda bahsetmiş olduğumuz tüm kanunlar ilga edilerek Tanzimat'ın uygulanması ile ortaya çıkan yurtluk ve ocaklık maaşları meselesi sona erdirilmiştir (Karataş ve Karasu, 2017: 378-379).

Çermik'te beylerden günümüze kadar ulaşan bazı tarihi yapılar bulunmaktadır. Bunlardan en önemlileri Şah Ali Bey Camii, Beyler Sarayı ve Saray Hamamıdır. 1864-1951 yılları arasında yaşayan ve *El-Cezire'nin Muhtasar Tarihi* ile *Diyarbakir'in Acemlerden Fethine Müteakip Gelen Valilerin Tercüme-i Halleri* adlı ünlü eserlerin sahibi olan Abdulgani Fahri Bulduk Çermik beylerinin mensup olduğu Mirdasi (Buldukoğulları) ailesindedir. (Kılıç, 2017: 789)

Sonuç

Çermik Sancakbeyleri, 1518 senesinden 1836 senesine kadar geçen 318 yıl boyunca Çermik'te söz sahibi olmuş Kürd beyleridir. Mirdasi aşireti ile ilişkilendirilen bu Kürd hanedanı, Çermik'in ele geçirilmesinde yararlılık gösterdiği ve Safevilere karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldığı için Yavuz Sultan Selim tarafından verilen emirname ile uhdelinde olan Çermik'i yurtluk-ocaklık statüsü ile yönetmeyi sürdürmüştür. Bu durum 1762 yılına kadar aynı şekilde devam etmiştir. Bu tarihten itibaren Maden Emni arzıyla ve padişah beratıyla görevlendirilmeye başlayan beyler 1836 yılında Hacı Ali Bey'in vefatıyla bir dönemin sonuna gelmişlerdir. Daha sonra Tanzimatın uygulamaları kapsamında meydana gelen yapısal değişiklikler sonucu maden hizmetinden kaynaklanan gelirlerin Hazine'ye aktarılması kararı

verilmiştir. Böylece Çermik beyzadelerine sadece yurtluk ve ocaklık köylerinden elde edilen hasılatların verilmesi kararlaştırılmıştır. Bunun neticesinde Çermik beyzadelerinin gelirlerinde büyük bir azalma olmuş aynı zamanda ellerinde bulunan geniş yetkilerden biri olan maden işleri de uhdelere çıkmıştır. Tanzimat reformları ile elde edilmek istenen başlıca gayelerden biri olan merkezi yönetimi güçlendirme çabaları, yerel yönetimde söz sahibi olan Kürd beylerinin zaten iyice zayıflamış olan nüfuzunu daha da azaltmıştır. Tanzimat'ın bölgede uygulanması çalışmalarına tepki ve direnç de doğal olarak en çok yurtluk ve ocaklık ile topraklarını tasarruf eden bu kesim tarafından gelmiştir. Ancak gösterilen direnç zayıf kalmış, nihayetinde Çermik beylerinin topraklarına Hazine tarafından el konularak kendilerine maaş bağlanması uygulamasına geçilmiştir. Bu uygulama ile hanedan üyeleri devletten maaş almaya başlamış ve bu maaş evlatlarına miras olarak da geçmiştir. Yurtluk ocaklık maaşları meselesi Türkiye Cumhuriyeti döneminde de ele alınmış ve nihayetinde bu uygulamaya son verilmiştir.

Kaynakça

Mühimme Defteri (BOA, A.DVNSMHH.d): 37/3263; 47/227; 56/194

Ali Emiri Osman III (BOA, AE.SOSM.III): 15/969

Ali Emiri Mehmed IV (BOA, AE. SMMD.IV): 97/11411

Ali Emiri Mustafa III (BOA, AE.SMST.III): 155/12247

Sadaret Mektubi Kalemî Mühimme Kalemî Belgeleri (BOA, A.MKT.MHH): 455/41

Sadaret Mektubi Kalemî Meclis-i Vala Evrakı (BOA, A. MKT. MVL): 8/24

Cevdet Tasnifi Dahiliye Kalemî (BOA, C. DH): 214/10672; 249/12407

Cevdet Tasnifi Darphane Kalemî (BOA, C.DRB): 1/46; 24/1198; 35/1725

Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (BOA, DH. TMİK. M): 230/77

Hatt-ı Hümayun Evrakı (BOA, Hat): 641/31523D

İbnülemin Maliye (BOA, İE.ML): 127/12016

Şura-yı Devlet (BOA, ŞD): 245/32; 256/27; 320/3; 337/23; 347/74; 2863/4; 3209/4

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (BOA, TS.MA.e): 499/16

Yabancı Arşiv Bulgaristan (BOA, YB. 04): 6/19

Ağar, S. (2007). “Geçmişten Bugüne Mali İdare”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı 73.

Aksın, A. (1993). 19. Yüzyılda Harput, Elazığ: Ceren Ofset ve Matbaacılık.

Beysanoğlu, Ş. (1990). Diyarbakır Tarihi, Cilt 2, Ankara: Neyir Matbaası.

Bulduk, A. F. (2004). El-Cezire'nin Muhtasar Tarihi, Mustafa Öztürk ve İbrahim Yılmazçelik (yay. haz.), Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yay.

Çiftçi, E., Gürhan, V., Ekinci, R. (2022). Osmanlı Devleti'nde Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Divan-ı Hümayun Sicilleri Diyarbakır Ahkam Defterleri (2016). Cilt 1-2, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Diyarbakır Resmi Vilayet Gazetesi, 2 Teşrinievvel 1285/14 Ekim 1869, Sayı 11.

Durgun, C. (2022). Diyarbakır Vilayet Gazetesi'nin (1-15 Sayıları, H. 1286-M. 1869) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Bingöl.

Emecen, F. (1991). “Atıyye-i Seniyye”, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 4, İstanbul.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi. (2001). 4. Kitap, Topkapı Sarayı Bağdat 305 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Göyünç, N. (1991). XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, Ankara: TTK.

Göyünç, N. (2011). “Diyarbakır Beylerbeyliği'nin İlk İdari Taksimatı”, Tarih Dergisi, Cilt 0, Sayı 23.

Gümüş, E. (2021). Mihrani Ekrad Sancağı: Kadim Bir Aşiret Yurtluk Ocaklığı, Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi, Cilt 6, Sayı 1.

Karataş, Y. ve Karasu, D. D. (2017). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Miras Kalan Bir Mesele: Yurtluk- Ocaklık ve Emlak-i Mazbuta Mukabili Maaşların Tasfiyesi, The Journal of Academic Social Science Studies, Sayı 56.

- Kaya, H. (2016). Bayezid Sancağı Örneğinde Osmanlı İdari Yapısında Yurtluk-Ocaklık Sistemi, *Current Research in Social Sciences*, Cilt 2, Sayı 1.
- Kılıç, O. (1997). 18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı, Elazığ: Ceren Matbaacılık.
- Kılıç, O. (2001). Ocaklık Sancakların Osmanlı Hukukunda ve İdari Tatbikattaki Yeri, Elazığ: F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 11, Sayı 1.
- Kılıç, Ö. (2017). *Uygarlık Tarihinde Çermik*, İstanbul: Kent Yayınları.
- Saito, K. (2018). "16. ve 17. Yüzyıllar Doğu ve Güneydoğu Anadolu'sunda Timarların Çeşitli Biçimleri: Farklı Uygulamalara Tek İsim Koymak", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Sayı 51.
- Şeref H. (2009). *Şerefname*. M. Emin Bozarıslan (Türkçeye çeviren), İstanbul: Deng Yay.
- Taş, K. Z. (2004). "Hasan Padişah (Uzun Hasan) Kanunları Üzerine Değerlendirmeler", 1. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu, Diyarbakır Valiliği.
- Tızlak, F. (1997). *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Toraman, Ö. (2010). Trabzon Eyaletinde Yurtluk-Ocaklık Suretiyle Arazi Tasarrufuna Son Verilmesi (1847-1864), *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Cilt 8, Sayı 8.
- Toraman, Ö. (2021). *Tanzimat'ın Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklarında Uygulanması (1839-1864)*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Yılmazçelik, İ. (1995). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Yılmazçelik, İ. (2019). *Diyarbakır Eyaleti'nin Tanzimat'a Dahil Edilmesiyle Şehir ve Eyalet Yönetiminde Ortaya Çıkan Meseleler, Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır*, Cilt 1, Ankara: ManasYayıncılık.

Şah Ali Bey Camii (Ulucamii'nin doğusuna bitişik bir şekildedir.)

Çermik Saray Hamamı dış görünümü

Çermik Beyler Sarayı dış cephesinden bir görünüm